

ANINO

Salmot sa Tigi Carlos Palanca 2024

Sugilanon sa Sinugboanong Binisaya

Sinopsis sa “Anino”

Ang atong binuhatan salamin sa atong pagkatawo. Sama sa anino, kanunay kining nagsunod kanato. Naay maayo. Naay daotan. Ang uban tinuyoan apan naa say gipangayo sa kahigayonan. Dinhi nakasentro ang sugilanon sa kinabuhi ni Rene ug ang mga tawo nga may kalabotan kaniya.

Si Rene usa ka *deep penetration agent* sa gobyerno. Siya ang naghatag og *intelligence reports* kabahin sa mga kalihokan sa usa ka dagong sindikato sa ilegal nga droga. Apan ang maong mga impormasyon dili makabarog sa korte aron makonbikto ang labing dako sa maong grupo. Kinahanglan siyang molantad ug motestigo sa korte.

Tungod sa kapeligro sa iyang pagabuhaton, miuli si Rene sa probinsya aron ilikay ang iyang mga ginikanan sa posibleng resbak sa mga sindikato. Misamot ang iyang problema. Nagdumili ang iyang amahan nga biyaan ang ilang dapit. Nakahunahuna si Rene sa lain pang paagi aron ma-*neutralize* ang iyang *target*: dili na lang ipaagi pa sa korte. Mibalik si Rene sa siyudad hambin ang dakong kalibog.

Ang sugilanon nagpakita dili lamang sa pakigbisog tali sa maayo ug sa daotan, apan usab sa panagsumpaki sa panan-aw nga naumol sa gintang sa duha ka henerasyon. Pinaagi sa *local color*, gihulagway sa sugilanon ang matang sa kinabuhi nga gikawilihan sa katigulangan sa bukid apan inanay nang gisalikway sa mga kabatan-onan.

Salmot sa Tigi Carlos Palanca 2024

Sugilanon sa Sinugboanong Binisaya

ANINO

DILI na nako malikayan ang gikatakda. Ang sama lamang kanako ang puyding mobuak sa kahilom nga nahimo nang dangpanan sa mga nagpakaron-ingnon sa katilingban. Ang akong paglantad gipangayo sa panahon. Apan trahedy sa akong pamilya ang posibleng linugdangan sa akong tahas. *Show me a hero and I'll write you a tragedy*. Nahinumdoman nako ang gisulat ni Fitzgerald samtang akong gitimbang-timbang unsay angay nakong pagabuhaton. Kon hunahunaon, ang kwarta ug impluwensya makahimong puti sa itom ug itom sa puti.

Si Mr. Esconder usa sa mga dagkong pilantropo sa dakbayan. Dagko ang iyang mga negosyo nga napundar gamit ang kwarta gikan sa pagpayuhot og ilegal nga droga sulod sa daghan nang katuigan. Adunahan na kaayo siya og puydi na niyang biyaan ang maong matang sa kinabuhi. Apan ang pagka-*drug lord* susama sa tunglo, mitapot na sa iyang pagkatawo. Ug kay dili na man siya makahaw-as, namawi na lang siya pinaagi sa maayong binuhatan: paghatag og donasyon sa simbahan, pagpatukod og mga kapilya, pagtabang sa mga pobreng masakiton ug pagpundo sa usa ka *scholarship program*. Diha kadtoy nag-ingon nga kon gusto nimong madato, biyai ang Ginoo. Inigkadato nimo,

balik sa Ginoo. Ang pagkatawo ni Mr. Esconder katunga mibalik sa Ginoo, ang katunga nagpabilin sa yawa.

Sa mata sa katawhan, sulondon si Mr. Esconder. Relihiyoso. Ligdong. Matinabangon. Kay bida man siya sa katilingban, kontrabida ang mobangga kaniya. Binayran. Sinugo sa kakompetensya sa iyang negosyo. Tawo sa usa ka politiko nga kontra sa laing politiko nga gisuportahan ni Mr. Esconder. Mao unya kini ang unod sa mga komentaryo sa katawhan, ilabi na sa mga *vloggers* nga puydi niyang paliton aron iyang makuha ang kasingkasing ug hunahuna sa kadaghanan. Basin gani mahiapil sa wali sa pari ang pagkadiyosnon ni Mr. Esconder.

Ang tumang kabalaka maoy nagsugo kanako nga mouli sa probinsya ug personal nga ikaistorya sila si Tatay ug Nanay. Dinalian ang akong pagpauli. Wala sa plano. Naanad na sila nga kausa ra sulod sa tulo ka tuig ako mobakasyon sa among baryo. May lawom nga hinungdan nganong akong likayan nga makauban sila kanunay. Paranoya. Pait kon ang kahadlok mogimok sa hunahuna.

Pipila ka lakang gikan sa among tugkaran, akong nakita si Nanay nga namisbis sa iyang mga masitas. Sukad pa sa pagkamatngon nakog buot, hilig na kaayo si Nanay og mga tanom nga pangdekorasyon. Ang among nataran ug palibot sa balay napuno sa dayandayan nga mga bulak. Duna say mga tanom nga dili man tuod mamulak apan matahom ang mga bulok nga mobusog sa panan-aw. Sama sa San Francisco ug gabigabi nga may berde, pula, rosa, puti ug dalag nga klase sa dahon.

“Rene? Miuli lagi ka? Salamat sa Ginoo kay nakahunahuna kag uli, dong.” Nakugang si Nanay dihang ako siyang gisangpit. Malipayon ang iyang dagway samtang

iyang gipadaplin ang balde nga iyang gigamit pagpamisbis.

“Painit una. Nagsangag kog kakaw. Init pa siguro ang sikwate. Ang imong amahan sayo nga nagbutang og mga tawo-tawo sa basakan. Nagsugod nag kahinog ang humay.” Lami kaayo motimpla og sikwate si Nanay. Ganahan si Tatay mosagol niini sa tubang bag-o ug itlog sa manok bisaya. Ang kinutil giisip nga usa ka matang sa *energy drink* sa mga mag-uuma sa among dapit.

Kaniadto, kaming duha ni Tatay ang mohimo og tawo-tawo. Kawayan, lukay ug bani sa saging ang among himoong tiil, lawas ug kamot. Among butangan og kalo nga hinimo sa dahon sa romblon. Kada kahon sa among basakan butangan namo og tawo-tawo. Mahadlok ang mga maya. Mailad kay abi nilag tinuod nga tawo. Samtang magbantay ako sa humayan kaniadto, akong duwa-duwaan ang tawo-tawo. Akong tuyok-tuyokon. Moatubang ang tawo-tawo sa direksyon segun sa akong kompas. Malingaw akong magtan-aw sa iyang anino nga mag-usab-usab nunot sa posisyon sa adlaw. Usahay taas. Usahay mubo. Kon modag-om, mahanaw.

“Mouli na tong imong amahan karong taudtaod. Magdungan na lang tag pamahaw.” Akong gitutokan si Nanay samtang nag-andam siya sa lamesa. Tigulang na intawon siya. Daghan nang ugat ang mibathay sa iyang mga kamot. Daghan nang linya ang iyang agtang. Apan baskog pa kaayo sila ni Tatay. Makahimsog ang ilang pagkaon sa bukid.

Sa among dapit, naandan na nga kaduha mokaon sa buntag ang mga mulupyo. Inigmata sa dili pa mobidlisiw ang adlaw, mopainit sa dili pa moadto sa umahan o kon

unsa man ang buhaton. Kape o sikwate ang ipares sa linung-ag nga saging o di ba kaha kamote ug bolanghoy. Inigka-alas otso o alas nuybe sa buntag, tingpamahaw na. Paborito ni Tatay ang tinowang isda ug tinon-ang utan nga gisubakan og tinap-anan. Layo-layo ang among balay sa dagat apan adunay manuroy og lab-as nga isda nga nahimo na namong suki kada adlaw.

“Pagkahuman nimog painit, pahuway lang una, dong. Ako lang unya kang sampiton inig-abot sa imong amahan. Ako unang andamon ang imong kwarto.”

Igo lang nakong gibutang ang akong bag sa kwarto, nagsipilyo unya nanaog sa silong. Mas ganahan ako mohigda sa duyan ilalom sa among balay. Sa kadugay na sa panahon, lig-on gihapon ang iyang mga haligi. Tingali kay gitungtong man sa semento. Dili mabahaan kon kusog ang ulan. Gusto unta ni Manang Lydia nga ipa-*renovate* ang among balay. Apan misupak si Tatay.

“Puydi man mo magpatukod lang og bakasyonan ninyo nga balay. Dako ning atong yuta. Pagpili lang mo asang dapita ninyo itukod. Puydi sab tupad lang. Ayaw lang ninyo usba ang atong balay.” Nakasabot mi ni Manang Lydia sa gibati ni Tatay. Ang among balay puno sa handumanan alang kaniya.

Si Manang Lydia akong maguwang nga babaye. Duha ra kami nga igsoon. Pito na ka tuig nga siya nagpuyo sa North Dakota. Nagtudlo siya didto. Dugay nang gusto kuhaon ni Manang Lydia si Tatay ug Nanay. Ang iyang mga kauban nga magtutudlo didto sa Amerika mikuha sa ilang pamilya paglabay sa usa ka tuig.

“Ayaw mi papuy-ag Amerika, Lydia. Panuhoton gani ming Nanay ninyo kon ting-ulan dinhi sa atoa, papuy-on na hinoon mi nimog pwerte ka bugnaw nga lugar!” Dili ganahan si Tatay moadto sa Amerika.

Hawod kaayo sa numero si Manang Lydia. Gani, sa daghang panahon siya ang representante sa among eskuylahan kaniadto kon dunay mga kompetisyon sa natad sa matematika. Maoy hinungdan nga gusto niyang mag-*accountant*. Apan mitambag si Tatay nga BSED o BEED ang iyang kuhaon.

“Kuan man gud day, sa tanang kurso, ang pagkamagtutudlo ra gyod ang makahatag nimo og trabaho diri sa atong baryo. Tanang baryo naay eskuylahan sa gobyerno. Naa pay daghang eskuylahang pribado. Kon mag-*accountant* ka, asa man ka mangaplay diri? Moadto na sab ka sa siyudad sama sa uban nga mga batan-on dinhi. Ari na lang mo panarbaho sa atoa. Kinsa may mopuyo diri kon wa na mi ni Nanay ninyo?”

Sakto kaayo si Tatay. Ang propesyon maoy unang hinungdan nganong nanglayas ang mga batan-on sa among lungsod. Unsa man sad tuod ang buhaton sa mga nars, enhenyero ug uban pang propesyonal sa among dapit. Wala silay kahigayonan nga makatrabaho kon dili sila molangyaw. Apan ang magtutudlo, bisan asang bukira naay katrabahoan. Mao kadto ang pagtuo ni Tatay. Maong nalipay kaayo siya dihang mikuha si Manang Lydia og BSED sa CTU campus sa among lungsod. Pagkagradweyt niya, mitrabaho siya sa usa ka pribado nga eskuylahan didto sa poblasyon. Dihang mipasar siya sa LET, nakasulod siya sa DepED.

Apan usa ka adlaw, nahugno si Tatay. Mitug-an si Manang Lydia nga nadawat siya pagkamagtutudlo sa North Dakota. Samtang nagtudlo siya sa among lungsod, nagsige na diay siyag pangita og kaaplayan sa Amerika. Nadani sa sugyot sa iyang mga kauban sa koleheyo nga nagtudlo na didto. Dugay-dugay sab ang kahiubos ni Tatay kang Manang Lydia. Kon dili lang tungod sa pagsigeg am-am ni Nanay, basin hangtod karon wala pa maulii si Tatay sa iyang gibati.

“Pedring, dali! Miuli si Rene.” Mitimbakuwas ako gikan sa duyan dihang akong nadunggan ang tingog ni Nanay. Iyang gitagbo si Tatay nga nagguyod sa iyang kabaw. Nakita nako ang kalipay sa nawong ni Tatay. Mihangop kanako nga mora bag tulo na ka dekada kaming wala magkita.

“Salamat kay nakahunahuna kag pauli. Unsa man, mosugot ka na nga anhi ka na lang sa atoa? Pasaopan lang nato ang humayan aron dili na ta mahago. Dako man gihapon ang atong bahin. Naa sab tay kalubian. Mahal ra ba ang kopras karon. Mabuhi ra gihapon tang haruhay diri, dong.” Wala na makapaabot si Tatay nga makalingkod kami atubangan sa lamesa. Miaghat dayon kanako nga adto na ako mopuyo sa among dapit.

Wala ako masayod kon unsaon nako siya pagtubag. Dili na nako puyding ibalik ang panahon aron wagtangon ang kaikag nga manimpalad sa ubang dapit. Ulahi na nako nakit-an ang kaanindot sa kinabuhi nga malinawon uban sa akong mga ginikanan. Sa masulub-ong kahilom gigakos nako si Tatay sama sa akong pagabuhaton kaniadto kon sumbongan nako siya nga giaway ako sa akong kaduwa.

Wala nako kapugngi ang akong luha. Napuno sa pangutana ang mga mata ni Nanay nga mitan-aw kanako.

"Unsa may imong problema, dong?" Hinay ang tingog ni Tatay. Nahanaw ang kasadya sa iyang dagway. Gigunitan nako ang iyang kamot og giguyod padulong sa kanan. Gipugos nako ang pahiyom sa pamasin nga makuhaan ang ilang kabalaka. "Gimingaw lang ko ninyo ni Nanay." Nasabtan nako ang ilang pagduda nga aduna akoy dakong problema.

Nahuman ang among pamahaw sa tumang kahilom. "Dili na lang ko mobalik sa humayan, dong. Basin naa kay gustong isulti namo." Pulong ni Tatay dayong barog padulong sa banggerang kawayan. Ako siyang gitutokan samtang nanghugas sa iyang kamot. Puti na kaayo ang iyang buhok. Apan wala siya maopaw. Dili opawon ang among kaliwat. "Naa lang unya koy isulti ninyo ni Nanay. Unya na lang inigpaniudto. Maligo lang una ko, Tay."

Wala mahibalo si Tatay ug Nanay sa tinuod nakong trabaho sa siyudad. Namakak ako kanila. Dili nako sila puyding tug-anan nga usa ako ka *intelligence agent* nga gitonom sulod sa usa ka dakong sindikato sa ginadiling droga kansang binuhatan nahimo na usab nakong binuhatan aron dili ako katahapan. Sa kadaghan sa akong damgo sa kinabuhi, wala mahiapil sa listahan ang pagkaespiya. Pagkapari, pagkaabogado o pagkamagtutudlo ang akong puntariya sa kinabuhi. Gani, misulod ako sa seminario apan migawas lang sab dayon dihang gibati nako ang pagduhaduha sa akong bokasyon.

Taas ang istorya nganong nahiabot ako sa kalibotan sa mga espiya. Apan may

mga butang sa akong kabatan-on nga maoy midani kanako. Adbenturismo. Ideyalismo. Madanihon ang mga pulong nga, “Dili daghan ang gihatagan og kahigayonan nga mosilbi sa nasud niining matang sa trabaho. *To do the dirty job we need good men. The country needs people like you.*” Kasudlan og kabaw ang kadako sa akong dalunggan samtang naminaw sa maong mga pulong.

Dili nako ikalimod nga may panahon nga gusto na nakong biyaan ang akong trabaho. Tingali kay gibati na nako ang kalaksot sa pagpakaron-ingnon. Tingali kay nagsugod na ang tulisok sa akong tanlag. Tingali kay mas nindot ang kinabuhi nga malinawon. Tingali kay sa paglabay sa panahon nahanaw na ang adbenturismo. Miawop na ang ideyalismo. Usa ka libo ug usa ka tingali.

Ang akong tahas isip usa ka *deep penetration agent* sa grupo ni Mr. Esconder maoy labing dakong hagit sa akong pagkaespiya. Tungod sa iyang imahe sa katilingban, dako kaayo ang akong pagkakogang dihang nasayod ako sa *Case Operation Plan* batok kaniya. Dili ako makatuo nga nalambigit siya sa pagpayuhot og iligal nga droga. Misamot ang akong pagkakogang dihang gitahasan ako pagsulod sa iyang grupo isip usa ka DPA. Taphaw ang unang *intel info* nga mihingalan kang Mr. Esconder nga usa sa mga dagkong *drug personalities*. Gustong paladman sa *higher headquarters* ang *intelligence gathering*. *Nothing plus nothing equals something*. Mao kini ang motto sa mga espiya. Kay matod pa sa karaang panultihon, kon may aso may kayo.

“Di ba suod man si Mr. Esconder sa imong ig-agaw nga pari? Hangyoha si Padre nga irekomendar ka isip company driver sa usa sa mga negosyo ni Mr. Esconder. Ingna

si Padre nga dili paigo ang imong kita isip usa ka habal-habal driver.” Mao kini ang instruksiyon dihang gi-*briefing* ako ug ang akong *handler* nga si Niko kabahin sa COP Esconder. Ang pagkahabal-habal *driver* mao ang akong *cover job* kaniadto. Paglabay sa panahon, nakuha nako ang pagsalig ni Mr. Esconder ug iya akong gihimo nga *personal driver*.

“Kon dili ta mohimo og lakang, gagmayng isda ra gyod ang atong makuha. Kadto ra gyod nga mga low level drug pushers.” Dili nako mahikalimtan ang gisulti ni Niko. Sa daghan nang katuigan nga kami nagkauban, suheto na kaayo ako sa iyang kinaiya. Dili na puydi balion ang iyang desisyon. Kon unsa ang iyang isulti, maoy akong tumanon. Mituyok ang akong kinabuhi segun sa kompas ni Niko. Alang kaniya, ang mga adik sa ginadiling droga mga biktima lamang nga angay tabangan. Ug ang unang tabang nga angay buhaton mao ang pagdispatsa sa mga tinubdan sa droga.

“Hinaot lang nga dili mahisama sa kaso ni Moralte ang dangatan sa kaso ni Esconder,” dugtong nako sa gisulti ni Niko. *Demurrer to Evidence* ang rason sa huwes nganong iyang gi-*dismiss* ang kaso ni Moralte. Sumala sa desisyon, *insufficient* ang ebidensya sa *prosecution* aron makonbikto ang akusado *beyond reasonable doubt*. Sakto ang huwes. Tanang impormasyon bahin ni Moralte gikan sa *declassified dossier* nahimong walay bili o *hearsay* lamang. Walay kaisog ang mga impormante sa gobyerno, ilabi na ang mga *deep penetration agents*, nga mopakita sa korte aron palig-onon ang mga ebidensya. Nahadlok masunog. Unsa pa man sad tuod ang ilang silbi sa *intelligence organization* kon natangtang na ang ilang maskara.

Sa among organisasyon, gitamod ang *compartmentalization*. Mora mig mga amang nga dili puydi mohatag og impormasyon kon walay pagtugot sa kinatas-an. Sagrado ang *need-to-know basis*. Apan ang pagkaamang namo sa *intelligence community* nahisama sa lawom nga tubig nga gipuy-an og mga piranha.

“Maong kinahanglan mopirma kag affidavit ug motestigo sa korte. Tanang nakuha nimong litrato kauban si Mr. Esconder ug iyang grupo, tanang ebidensya sa iyang drug-related transactions imong barogan atubangan sa huwes. Imong i-corroborate ang affidavits sa mga nadakpan nga kauban sa grupo. Ikaw ang mo-identify kinsa ang ilang gitawag og Ninong. Dalion ni nato kay mo-retract unya ang mga kanahan.” Bug-at kaayo ang tahas nga gihatag kanako ni Niko nga naggikan usab sa kinatas-an.

“Apan naa pay laing paagi nga dili ka madehado, ingon man ang imong pamilya. Kon kini atong pilion, dili lang nato ipaabot sa taas. Kahibalo ka na unsaon.” Paapas nga pulong ni Niko. Plan B ang buot niyang ipasabot. Mitan-aw ako sa litrato sa ubang dagkong tigpayuhot og iligal nga droga. May markang X ang ilang nawong. Wala na sila kasohi pa sa korte.

“Dinhi ko gipanganak, anhi sab ko mamatay, Rene.” Mao kadto ang tubag ni Tatay dihang ako silang giaghat nga paapason ni Manang Lydia sa Amerika. Misamot ang iyang kasagmuyo dihang ako silang gidali-dali paghikay sa ilang mga papeles: “Kon puydi, ugma o sa sunod adlaw moadto na mos Manila aron hikayon ang inyong visa. Adto lang mo puyo sa ilang Tiya Migay.” Wala humana ni Tatay ang iyang paniudto. Midiretso sa lantay ilalom sa mansanitas. Naghinuktok.

Hapon na apan wala gihapoy imik si Tatay. Siya ang timon sa among pamilya. Si Nanay mosugot lang kon asa siya dad-a sa kapalaran uban ni Tatay. Kahibalo ako nga gimingaw na si Nanay kang Manang Lydia. Ok ra siya nga moapas sila sa Amerika. Basta moapas sab ako didto, matod pa niya. Apan alang kang Tatay, ang among dapit mao ra ang iyang kalibotan.

Miduol ako ni Tatay. Sa lantay, wala pa mahipos ang gamayng tabla nga iyang gihimong damahan. Nagkatag ang mga tansan. Wala mabutang sa saktong pwesto. Tingali ang kalingaw sa dulang dama usa usab ka rason nganong dili ganahan si Tatay moadto sa Amerika. Walay Noy Tasyo ug Noy Berting nga iyang ikadula didto. May kasadya sa kahaponon dalit sa dulang dama ug bahal kon magtapok na ang mga katigulangan ilalom sa mansanitas. Tim-os ang ilang panaghigalaay. Walay pagluib. Walay tipik sa pagpakaron-ingnon.

Madanihon ang kapula sa mga hinog nga bunga sa mansanitas. Mitungtong ako sa bangkong kawayan. Mikuha og bunga. Sukad pa kaniadto hilig na si Tatay mokaon og bunga sa mansanitas kay daghan kunog benepisyo sa lawas. Kon naa siyay sakit-sakit, magpabukal dayon siyag dahon niini. Karong tigulang na siya, nahimo na niyang paboritong istambayan ang ilalom sa dakong mansanitas. Bugnaw ang landong sa maong kahoy. Makahupay sa kakapoy. Daghang mansanitas sa among palibot. Kasagaran nanubo gikan sa iti sa langgam nga nakakaon og bunga niini. Ang uban tinanom gikan sa salingsing sa iyang gamot.

Mitutok kanako si Tatay nga daw gustong tugkaron ang akong hunahuna. Sa unahan, nagbawod-bawod ang mga dahon sa kogon nga gihagwa sa hangin. Sa bata pa ako, ang maong kakogngan usa ka halapad nga tawid diin ako ug ang akong mga kabata magligid-ligid, magsirko-sirko, magginukdanay, maglumba sa karang, magpalupad og tabanog, ug usahay, mag-away. Magdula kami uban ang mga kabaw, baka ug kanding nga nanibsib sa sagbot nga balili. Ang maong tawid kaniadto tugwayanan sa mga hayop.

Ang halapad nga daplin sa maong tawid nahimo usab nga dakong botika sa among gamayng komunidad. Ang udlot sa kogon, helba maria, ug dawa-dawa maoy sangkap sa himughat nga moayo sa among hilanat. Ang gipabukalan nga gabon ug helba maoy among imnon kon kami ubhon. Ang duga sa kipi ug elepante maoy among itambal sa pangos o samad. Ang dinukdok nga dahon sa karabo ug mayana maoy among ihaklap sa among lating ug hubag. Daghan pang tanom ang gigasa sa kinaihayang alang sa mga masakiton. Gidili sa mga bata ang pagdula sa kadaplinan sa tawid kay kuno mawala ang epekto sa mga tanom nga tambal kon sila matumban.

Sa kilumkilom, maundang ang among dula nga tago-tago kon mabati na namo ang bagting sa kampana sa simbahan sa among lungsod mga tulo ka kilometro ang kalay-on gikan sa among balay. Sa alas sayis sa sayong gabii, wala nay mga bata sa dulaanang tawid. "Manggawas na ang dili ingon nato. Madasmagan unya ninyo," pulong pa ni Nanay kon iya na kaming papaulion. Sa linangkob nga hunahuna sa among dapit, tinuod ang mga engkanto.

Gidala ako sa halayong kagahapon dihang akong gianinaw ang lapad nga

kasagbotan duol sa among gipuy-an. Dili sama kaniadto, midaghan ug nanag-as na ang mga kogon nga mitabon sa mga balili. Wala nay daghang hayop nga manibsib sa sagbot. Wala nay mga bata nga nagdula. Wala nay madunggang katawa. Gidagit sa panahon ang mga mithi sa kabatan-onan sa among dapit. Wala nay mopuli sa henerasyon sa akong amahan, ang henerasyon sa mga mag-uuma. Wala nay gusto magpainit sa umahan. Tanan gusto manimpalad sa laing yuta. Ug didto sa halayong siyudad, sa halayong nasud, didto sila magtukod og bag-ong henerasyon, henerasyon nga langyaw sa lumad nga pinulongan ug batasan.

Ang kakogngan mipahinumdom kanako sa gidangatan ni Tony, usa ka miyembro sa sindikato sa droga nga gihimong testigo sa usa ka *congressional hearing* batok sa iyang amo nga *drug lord*. Gibutang siya sa *witness protection program* ug gipapuyo uban sa iyang asawa sa usa ka *safe house*. Apan walay nahitabo sa maong imbestigasyon. Ug dihang gitangtang si Tony sa *witness protection program*, nakit-an na lang ang iyang patay nga lawas uban sa iyang asawa didto sa kakogngan duol sa gamayng payag nga maoy nahimo nilang tagoanan.

May mibagtok nga pagmahay sa akong dughan samtang mihangad ako sa langit. Hapit na moabot ang hingpit nga kangitngit. Bugnaw na ang lingkuranang kawayan ilalom sa mansanitas. Nanggawas na ang mga kwagnit ug kabog gikan sa ilang pagkatulog. Wala gihapon motingog si Tatay. Mitan-aw siya sa usa ka kabog nga mikumpayot sa sugong sa iyang sanggutan. Nanghupaw. Ug unya, “Gusto mi nimong himoong kabog? Walay tinong pinuy-anan. Walay kawilihan.”

Dili kadto niya orihinal nga ideya. Nadunggan ko na kini kaniadto sa katigulangan. Apan ang lohika niini nagpabilin nga lunhaw, miukiot sa akong kahiladman. Tingali alang kang Tatay, nahisama ako sa kabog sa kilumkilom. Nangita og bunga sa mansanitas taliwala sa kangitngit. Nangingkamot pagdimdim sa nektar sa lubi nga mitulo padulong sa sugong. Aron mabuhi. Aron mosanay. Aron makahimo kon unsa man ang iyang tampo sa kinaiyahan. Ug unya, sa walay kisaw, mopanaw.

Nahinumdom ako sa balak nga Mudfish nga maoy paborito sa akong maestro sa Philippine Literature sa hayskol. Gitapos ang maong balak sa daw bahandi nga metapora: *“That May when I was seven, the parched/Paddies did not speak of death or retribution./We dug our feet into the drying puddle/And felt with our toes something barely/Moving but alive! --- A whiskered fish/Kept cool by keeping still ---/As though in a vestigial dream of water,/Suspended till the day of deliverance.”*

Matod pa ni sir, “Kining maong balak wala gyod mogamit sa mga pulong nga paglaom, pag-agwanta, pagpailob, o di ba kaha pagpaubos. But it is all about those. The mudfish is us. It tells us that in our dry seasons, we can keep ourselves alive by keeping cool by being still. Kay moabot ra gyod unya ang ting-ulan.”

Mibalik sa akong panumdoman ang mga baki sa among basakan nga sa ting-init mokaging ibabaw sa nangliking yuta. Kon sama pa lang unta sila sa pantat ug halwan nga sa tumang kahilom magpabugnaw ilalom sa yuta... Kon sama pa lang unta.

Gisud-ong nako si Tatay. Kaniya wala nako makita ang panan-aw sa mga kabog

nga modan-ag sa kagabhion. Apan nakita nako ang kangitngit. Wala usab nako maaninaw ang kadanlog nga maoy gahom sa mga isda sa among basakan aron motago ilalom sa yuta sa mga bulan sa Marso ug Abril. Apan gibati nako ang dakong hulaw sulod sa iyang dughan. Ug kaniya nakita nako ang akong dagway.

Dili na nako malikayan ang kapalaran nga basin mao nay kinadak-an nakong tampo sa katilingban. Panahon na aron hatagan og bayhon, bulok, sukod, dugo ug unod ang ilang giilang usa lamang ka silweta. Ako nang huboon ang akong takoban. Ako nang ilabay ang mini nakong pangalan, ang alyas nga maoy milugway sa akong kinabuhi sa daghang katuigan. Ako nang sunogon ang akong panagway.

The deed is not well done which one regrets when it is done and the result of which one experiences with a tearful face. Kristiyano ako apan ang mga pulong ni Buddha wala gihakop sa usa lamang ka tinuhoan. Mipunting kini kanako, daw pasidaan sa mamahimo unyang linugdangan sa akong paglantad. Wala kaha akoy pagmahay? Wala kahay luha nga modagayday sa akong aping? Mga pangutana nga mikutaw sa akong hunahuna. Puydi pa nakong isalbar ang akong mga ginikanan. Naa pay laing paagi. Hugaw apan maoy gipangayo sa kahigayonan.

Milingi ako ni Tatay kansang kahilom gitukob sa nagkalalom nga kagabhion. Mitan-aw usab ako ni Nanay nga nagdaob sa mga tagak nga dahon. Dili na nako maaninaw ang katahom sa mga masitas sa among nataran. Dili na nako makita ang halapad nga kasagbotan ug kon unsa ang nagpahipi luyo sa tag-as nga kogon. Sayo sa buntag sa sunod adlaw akong gibiyaan ang among dapit. Niabot na ang gikatakda.

(Kataposan)